

АКТУАЛЬНА ТЕМА

УДК 911.3

О.Г. Топчієв, В.І. Нудельман, Л.Г. Руденко**ГЕОГРАФІЯ ПЕРЕД НОВІТНИМИ ВИКЛИКАМИ І ЗАПИТАМИ
(УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ)****А.Г. Топчиев¹, В.И. Нудельман², Л.Г. Руденко³****ГЕОГРАФИЯ ПЕРЕД НОВЫМИ ВЫЗОВАМИ И ЗАПРОСАМИ (УКРАИНСКИЙ АСПЕКТ)**¹ Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова² Киевский национальный университет имени Т. Шевченко³ Институт географии НАН Украины, Киев

Развитие общества всегда находилось в сфере внимания географов. В начале XXI века для Украины появились новые проблемы, обусловленные многими факторами. Проблемы регионализации, различных форм территориального планирования, формирования нового мировоззрения требуют особого внимания географов, что нашло отражение в данной статье.

Ключевые слова: географическая наука; объект географии в современном понимании; методология географии.

O. Topchiev¹, V. Nudelman², L. Rudenko³**GEOGRAPHY BEFORE NEW CALLS AND QUERIES (UKRAINIAN ASPECT)**¹ Odessa I.I. Mechnikov National University² Taras Shevchenko National University of Kyiv³ Institute of Geography of the NAS of Ukraine, Kyiv

Development of society always was situated within the sphere of geographers' attention. At the beginning of the XXI century new problems, caused by many factors, have arisen for Ukraine. In this article is reflected the need for special attention of geographers to the issues of regionalization, different forms of territorial planning, forming of new world-view.

Keywords: geographical science; modern understanding of the object of geographical research; geographical methodology.

«Сьогодні, як ніколи раніше, наука та її прикладні аспекти необхідні для розвитку».

Декларація про науку і використання наукових знань (Всесвітня конференція: Наука для XXI століття. Будапешт, 26 червня – 1 липня 1999 р.)

Стан розвитку наукової сфери в Україні

Сучасний поступ вітчизняної науки відбувається в умовах докорінних змін суспільної орієнтації в пошуку нового шляху розвитку [15]. Серед найгостріших проблем, які тяжіють над нашою державою:

1. Застаріла і технологічно відстала економіка, з певною повільною інерційністю та підприємствами, створеними за час так званої ринкової економіки, які зорієнтовані на сировинну спеціалізацію та отримання швидких прибутків.

2. Несприйняття як управлінськими структурами, так і самою сферою економіки технологічних інновацій і здобутків науки.

Останнє значною мірою вплинуло на ставлення до науки та інновацій. Відбулося загальновідоме скорочення витрат на науку, а при відсутності в державі чіткої координації робіт це призвело, зокрема, до створення «дублюючих» структур із організації неконтрольованих наукових розробок, підготовки наукових кадрів, а також до зниження рівня наукових здобутків, які в багатьох випадках не відповідають світовому рівню. А це й закономірно, тому що переважна частина науковців позбавлена можливості брати участь у світових форумах, проводити польові та експериментальні роботи, придбати нове устаткування тощо. Не підтримується належним чином й імідж науковця. Значна кількість науковців держави залучена до виконання зарубіжних проектів, а їх здобутки стають власністю іншої держави. Окрема тема – зарубіжна еміграція науковців. Давно вже прижився термін «виживання» науки, яке відбувається на тлі не тільки скорочення її фінансування, а й скорочення чисельності наукових кадрів, кількості патентів і винаходів тощо. За двадцять останніх років науковці за віком значно постаріли, а приплив молодих людей

з їх захопленістю науковим пошуком незначний. Криза в науці вже настала. Відсутність наукової бази та зацікавленості структур економіки в інженерних фахівцях призвела до загальновідомих збочень, коли навіть політехнічні інститути розпочали підготовку туристів, юристів, перекладачів, економістів і т.п. Що робиться в інших ВНЗ – немає потреби і зупинитися на цьому.

Не виправдана розпорошена система кваліфікаційних рад, залучення до них докторів наук різних спеціальностей. Відсутність системної координації робіт в умовах не завжди об'єктивної підтримки своїх колег призвела до значного зниження рівня сучасної підготовки науковця.

Короткий виклад стану науки та інновацій в Україні зумовлює доцільність перегляду розвитку географії в умовах основних викликів, які спричиняють і формують умови найближчої перспективи розвитку економіки держави і суспільства загалом.

Серед багатьох існуючих викликів зупинимось на найзагальніших для України:

- наднаціональні потоки, в процесі яких відбувається переміщення наукових знань і технологій, капіталу, створення світових транснаціональних корпорацій сформував виклики, пов'язані з глобалізацією;
- усвідомлення деградації компонентів природи і розуміння посилення біотичної регуляції розвитку сформували виклики, відповідь на які шукають через сталий (збалансований) розвиток з пошуками моделей переходу національних економік на сучасні технології, що «пом'якшуватимуть» тиск на природу;
- різка депопуляція населення, зниження очікуваної тривалості життя, тривале погіршення здоров'я населення та активізація його міграцій;
- активізація в розвинутих державах технологічних змін, що пов'язано з вичерпаністю ефективності старих технологій. В Україні ж наука, інновації та нові технології залишилися практично за межами державної підтримки, а старий технологічний потенціал (разом із закриттям або призупиненням фінансування галузевих інститутів та інститутів державних академій наук) зруйновано.

Катастрофічними для українського аграрного сектора стали наслідки його реформування. Курс на фермерські господарства без наявності коштів та інновацій, державної підтримки призвів до величезного скорочення виробництва сільськогосподарської продукції, до деіндустріалізації й повернення, значною мірою, технологій XIX ст. При збереженні орієнтації на наукоємність аграрного виробництва, на жаль, потреба в аграрній науці, як і в інших науках, залишається дуже низькою.

Слід відмітити, що автори багатьох наукових розробок, особливо завершених кандидатських і докторських, використовують у різних варіантах з відповідними посиланнями на попередників існуючі в радянські часи термінологічні поняття, пристосовуючи їх до сьогодення. Такі праці зорієнтовані переважно на вироблення нових теоретичних знань і не спрямовані на попит сучасного можливого споживача, на формування потенційних замовників наукових розробок. Недостатня спрямованість досліджень на кінцевого споживача, та ще й за умови у багатьох випадках ігнорування науки, вплинула на надзвичайно низький рівень її комерціалізації й конкурентоспроможності.

Безсумнівно, наукоємність сучасного ВВП не відповідає європейським і світовим підходам. Але ж і наука повинна значно посилити алгоритм дослідження: фундаментальні дослідження → прикладні дослідження → експериментальні розробки → впровадження і комерціалізація. Практично в усіх державах СНД за роки їх існування значно знизилась ефективність і комерціалізація науки (табл. 1).

За індексом цитування наукових розробок і за кількістю патентів (у розрахунку на одного науковця) науковці України поступаються білорусам і росіянам. Очевидно, слід звернути увагу і на той факт, що заробіток ученого в Україні не відповідає за оплатою праці заробітчанами у Європі.

Коротко про розбіжність і розрив у намірах щодо розвитку науки, інноваційної діяльності держави і реаліях життя. Починаючи з 1991 р., коли був прийнятий закон «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної політики», в Україні було прийнято ще майже 10 законів, різних концепцій і прогнозів розвитку економіки держави, включаючи і наукову сферу. В них напрацьована не тільки нормативно-правова база розвитку науки, а й механізми підвищення її ефективності. На жаль, у своїй більшості ці документи залишилися тільки на папері і не реалізовані. Яскравим прикладом цього є те, що затрати на науку в Україні у 1990 р. становили 2,3% від ВВП, а у 2011 р. – близько 0,4% [9].

Реакція географічної науки на сучасні виклики

На межі XX-XXI століть у суспільно-історичному розвитку людства відбулися глибокі трансформації, що позначилися на всіх аспектах його життєдіяльності. Зокрема, на цей час припадає початок чергової наукової революції, яку називають «інформаційною». Це період світових геополітичних і гео економічних потрясінь, певних здобутків у соціально-економічному розвитку країн і народів, з одного боку, і посилення кризових тенденцій у цивілізаційному поступі загалом – з другого. Світова наука відходить від традиційної механістично-фізичної наукової картини світу і наполегливо шукає її сучасний інваріант.

Таблиця 1. Ефективність наукової діяльності в державах СНД (2010 р.)

Держави	Населення (2010 р., млн осіб)	Кількість докторів і кандидатів наук	Кількість виданих патентів	Індекс цитування учених держави (база даних SCOPUS, роботи, опубліковані в 1991-2010 рр.)
Азербайджан	9.1	4397	215 (2008р.)	2448
Білорусь	9.5	3941	1322	12324
Вірменія	3.3	2485	134 (2008р.)	9197
Казахстан	16.4	4073	173	2669
Киргизстан	9.5	1098	132	652
Молдова	3.6	1756	254	4350
Росія	142.9	101275	22871	324602
Таджикистан	7.6	3880	*	319
Туркменістан	*	*	*	*
Узбекистан	28.2	5842	*	3961
Україна	45.6	21514	2670	48859

Джерело: "Наука и инновации". Спецвыпуск. – Минск, Сентябрь 2011. – 111 с.

* Дані відсутні

Як ніколи раніше, з'являються нові відкриття і виклики, явища і тенденції, які вже не можна пояснити класичними теоріями і традиційними знаннями і які сучасна наука не встигає засвоїти. При цьому всі напрями і підрозділи науки активно переглядають та модернізують свої теоретико-методологічні засади і розробляють адекватні прикладні рішення щодо застосування оновленої теорії та методології. Повною мірою такі процеси поширюються і на сучасну географічну науку.

Відбуваються кардинальні зміни щодо запитів вітчизняного соціуму на розробки географічної науки. В умовах державної незалежності істотно посилились потреби суспільства у розробленні загальнодержавної стратегії соціально-економічного розвитку країни, в обґрунтуванні концепцій і програм розбудови територіальних систем – регіонів, субрегіонів, мікрорегіонів, міст і міських агломерацій, територіальних громад. Робота з підготовки таких прогнозних і планових документів проводиться вже постійно і регулярно, і у ній задіяні географи провідних університетських центрів України і закладів НАН України, науково-проектних інститутів Міністерства регіонального розвитку, будівництва і житлово-комунального господарства (Мінрегіонбуд).

Географи, як і представники інших наук, не знаходять відповіді, а головне рішення, чому при існуючих висхідних позиціях нового розвитку ми на сьогодні маємо чи не найгірші в Європі результати? Чому залишається так довго технологічна інерція в розвитку, а інформаційні технології сприймаються вибірково і не активізують інноваційний розвиток, чому в Україні, яка весь час проголошує курс на інноваційний розвиток, фінансування науки знаходиться на рівні 0,30 – 0,45% ВВП? Подібні питання можна продовжувати, але їх потрібно не тільки ставити, а й розуміти та активізувати діяльність географічної спільноти на їх розв'язання.

Розглянемо деякі важливі нові напрями розвитку України і внесок географів до нього.

З 2001 р. Указом Президента в Україні започаткована державна регіональна політика. Курс на євроінтеграцію окреслив *проблему регіоналізації* України, оскільки ЄС зробив регіональну політику дієвим, ефективним інструментом соціально-економічного розвитку, а саму регіоналізацію – обов'язковою умовою для країн – претендентів на членство у ЄС. Географи традиційно й досить активно розробляють різні схеми регіоналізації (районування) України – історико-географічної, ландшафтної, природно-ресурсної, розселенської, соціальної, етнокультурної, економічної, екологічної. На порядку денному – формування спеціальної робочої групи чи міжвідомчої комісії, яка б узагальнила цей досвід і розробила схему регіоналізації України відповідно до європейських стандартів та рекомендації з наступним її затвердженням на законодавчому рівні. Ці напрацювання мають стати важливою складовою реформування країни з використанням досвіду європейських держав.

В Україні вже достатньою мірою усвідомлена необхідність трансформування *адміністративно-територіального устрою* (АТУ) країни. Півтора десятиріччя функціонують створені Президентом і Урядом

Україні комісії та робочі групи з АТУ, до складу яких входять і географи. Деякий час в Уряді існувала посада віце-прем'єр-міністра з питань адміністративно-територіальної реформи (АТР). Створене Міністерство регіонального розвитку, будівництва і житлово-комунального господарства розробляє концепцію АТР. Застарілість чинного АТУ нині дійшла краю: за офіційними відомостями, лише 13% населених пунктів і менше 5% адміністративних районів мають реальні межі щодо фактичного землекористування [16].

І регіоналізація країни, і АТР мають статус міждисциплінарних проблем, у розв'язанні яких разом з географами беруть участь фахівці державного управління, регіональної економіки, містобудування, екології, історики, демографи, соціологи, політологи. Для географії названі проблеми мають комплексно-географічний характер і потребують відповідних пошуків і розробок різних географічних наук [17, 21]. Географи природничого напрямку мають розробити ландшафтні характеристики, їх регіональні відмінності та розподіл у межах країни, ґрунтуючись на інтегральній оцінці природно-ресурсного потенціалу території. Йдеться про спеціальну розробку природничо-географічної основи для потреб регіоналізації країни та нового АТУ, насамперед, тематичної ландшафтної карти держави.

Потрібні поглиблені історико-географічні дослідження території країни, зорієнтовані на АТР та регіоналізацію. Особливої уваги потребує аналіз історико-географічних відмінностей у процесах заселення і господарського освоєння різних частин території України. Геодемографам належить завершити вдосконалену систему розселення населення і сприяти усвідомленню її суспільством. У сучасному містобудуванні та регіональних розробках системи розселення чітко прив'язані до чинного АТУ, і це зрозуміло, оскільки розселенські системи потребують управління. Разом з тим, необхідно осмислити історико-географічну вкоріненість систем розселення і розробити їх генетичну класифікацію.

У контексті регіоналізації та АТР методологічною настановою має бути положення про те, що системи розселення не слід прив'язувати до існуючого АТУ, а навпаки, – новий АТУ повинен повною мірою враховувати історико-географічні відмінності у розселенні. Такою ж самою є й методологія узгодження систем розселення з майбутньою схемою регіоналізації країни [21].

Свого часу (1960-і роки) географи підняли з ідеологічного небуття проблему *земельного кадастру*. Нагадаємо, що СРСР був єдиною країною в світі, де кадастрова оцінка сільськогосподарських і міських земель не велась, а сам земельний кадастр трактувався як “буржуазна категорія”. Після тривалого забуття всі пострадянські країни розпочали розробку своїх державних земельних кадастрів, і географи досить активно працюють над цією проблемою. Зокрема, складним питанням є *кадастрове районування території*. Землеоцінювальні шкали необхідно розробляти для земельно-кадастрових районів, які виділяють за поєднанням однорідних агровиробничих характеристик (ландшафтне районування) та зіставлених соціально-економічних умов ведення сільськогосподарського виробництва. Це класична географічна проблема інтегрованого природно-економічного районування території.

Ще однією методологічною проблемою розроблення земельного кадастру є визначення *об'єкта кадастрової оцінки сільськогосподарських угідь*. У сучасній вітчизняній методиці оцінюванню підлягає *агровиробнича група ґрунтів – агрогрупа*. Але номенклатура агрогруп дуже широка (в Одеській області їх близько 200). Сільськогосподарська практика вочевидь потребує набагато меншої кількості виділених кадастрових різновидів земель (не більше 10–12). При цьому постає питання подальшого агрегування агрогруп.

Географи мають певний практичний досвід такої роботи: оцінюванню підлягають не агрогрупи, а *сільськогосподарські типи земель (типи земель)*, які виділяють за характерними поєднаннями форм рельєфу, умовами зволоження та певними комбінаціями агрогруп. Йдеться не про нові програми обстеження ґрунтів з картографуванням типів земель, а про спрощену методику агрегування агрогруп на ландшафтно-геоморфологічній основі у типи земель. Географи спроможні фахово виконати таке завдання та поширити свій досвід.

Крім земель, кадастрової оцінки потребує весь комплекс природних умов і природних ресурсів країни та її регіонів. Ця проблема має достатньо конструктивну теоретико-методологічну розробку у вітчизняній географії, яку слід поглиблювати і впроваджувати у господарську практику. Зокрема, українські географи були серед тих науковців СРСР, які першими поставили проблеми якісної оцінки земель і земельного кадастру у 1960-х роках [10]. Надалі в українській географії сформувався науковий напрям з *економічної оцінки природних ресурсів* ([13] та інші).

Сучасна систематика природних умов і природних ресурсів, що підлягають економічній оцінці, досить обмежена і недостатньо корелює із зарубіжними класифікаціями. Наприклад, нині вітчизняні географи використовують шість різновидів природних ресурсів, у той же час відомі класифікації природних ресурсів, що охоплюють понад 70 їх груп. Зокрема, у вітчизняних кадастрових розробках не виділені енергетичні ресурси, не враховані ландшафтно-біосферні ресурси, не визначені показники ємності ландшафтів і

територій. Немає методик соціально-економічної оцінки природних умов життєдіяльності людей.

Це далеко не повний перелік складних і проблемних питань *кадастрової оцінки природних умов і ресурсів* і розроблення *загальногеографічних кадастрів природних умов і природних ресурсів* регіонів і країни загалом, які стоять перед вітчизняною географією.

Важливе конструктивно-географічне значення має також розробка містобудівних кадастрів.

У контексті загальної гуманізації науки помітним явищем стало впровадження у життя відомої програми ООН (ПР000Н-1990), за якою світове співтовариство почало проводити щорічний моніторинг *якості життя населення* різних країн. Зусиллями вітчизняних науковців, зокрема географів, програма і методика оцінки якості життя населення була істотно поглиблена і деталізована на рівні міст і областей країни [6].

В умовах державної незалежності в українській географії стрімко зростає інтерес до геополітичних, гео економічних і геософських досліджень. Вийшли друком численні монографії і посібники, в яких проблеми теорії та методики гео економічних і геополітичних досліджень розглядаються на глобальному і регіональному рівнях ([1, 12] та інші). Зі значною перервою, після праць С.Л. Рудницького, українські географи відновили етногеографічні дослідження ([7] та інші). Започатковано розробки у нових для української географії напрямках – географії культури та конфесійної географії тощо.

В умовах новітньої наукової революції, відмови від традиційної фізичної наукової картини світу і пошуків її сучасних світоглядних засад, наявності численних криз і потрясінь у суспільно-історичному поступу людства відбуваються трансформації у *теорії й методології* всієї науки і в географії зокрема.

Ключовою методологічною проблемою сучасної географії є *якісно нове розуміння ролі суспільства у його взаємодії з природним середовищем*, місця і значення людини у функціонуванні ландшафтної оболонки землі [22]. Вже загальноприйнято, що населення – один із компонентів ландшафтної оболонки Землі, компонент своєрідний, такий, що намагається підпорядкувати всі інші компоненти собі, але, на жаль, поки ще не спроможний регулювати свою життєдіяльність, зокрема природокористування. Ці тези добре відомі і певною мірою розроблені географами [8]. Але сучасна гносеологія (теорія пізнання) наголошує ще на одній, чи не найголовнішій, місії людини. Людина створила науку як вид діяльності для себе і “під себе”, для своїх інтересів і запитів. Склалася така колізія: людина зі своїми суб’єктивними прагненнями формує науку, що претендує на пошук об’єктивних законів.

Проблема поєднання у пізнанні об’єктивних (природних) і суб’єктивних (суспільних) закономірностей – одна з найскладніших і суперечливих. Нагадаємо, що у радянській географії відбулося розмежування на дві науки – географію фізичну (природничі науки) та економічну (суспільні науки). Більшість наук у наш час розробляють *інтенціональну парадигму*, за якою методологія кожної науки намагається врахувати роль людини не лише як складової природи, але як дослідника, який створює різні галузі пізнання і задає для них відповідні суб’єктивні цільові настанови. Настає час імплементації і в географічну науку інтенціональної парадигми з метою поєданого методологічного аналізу об’єктивних та суб’єктивних закономірностей розвитку цілісної ландшафтної оболонки [18].

Відоме положення гносеології стверджує, що різноякісні закономірності буття на відносно нижчому рівні пізнання можуть бути інтегровані й синтезовані у більш загальні закони на відносно вищому рівні дослідження. Сучасна географічна наука наблизилась до такого переходу: різноякісні закони розвитку природи і суспільства необхідно інтегрувати у більш загальні закономірності розвитку природно-господарських та соціоприродних систем вже на рівні *наскрізних законів розвитку ландшафтної оболонки Землі*.

Йдеться не про пошук простої відповідності між законами природничо-географічними та суспільно-географічними. Географи вже давно протиставили *географічному детермінізмові*, що наголошував на прямій залежності соціуму від природного середовища, концепцію *посибілізму*, за якою природно-ресурсний потенціал території – це лише можливості, які можуть бути використані дуже різною мірою. Для кожної реальної соціально-економічної ситуації розглядають не єдиний прогностичний варіант, а різноманітні сценарії її розвитку. Суспільно-історичний розвиток, за сучасними розробками, не має єдиної безперервної території та може мати розриви у так званих точках біфуркації. Іншими словами, необхідно шукати у функціонуванні ландшафтної оболонки не просту відповідність законів природних і суспільних, а їх множинні й варіативні відношення, характерні поєднання та типові комбінації.

В умовах новітньої наукової революції у географічній науці відбуваються помітні трансформації щодо сучасного *розуміння її предметної області*. *Об’єкт географічної науки* послідовно ускладнювався від поверхні Землі (земної поверхні) до земної оболонки часів К. Ріттера, географічної оболонки (з кінця ХІХ ст.) і ландшафтної оболонки (з першої чверті ХХ ст.). При цьому у вітчизняній географії тривалий час

географічну оболонку розглядали як природний феномен, виключаючи з неї населення з його виробничою і духовною діяльністю. З 1960-х років і в радянській географії утвердилось розуміння її об'єкта як *ландшафтної оболонки*, що являє собою інтегрований соціоприродний об'єкт.

На початку 2000-х років започаткований новий підхід, за яким *ландшафтна оболонка виступає єдиним і цілісним об'єктом і фізичної, і суспільної географії, а їх предметні області розрізняють за аспектами досліджень*, а не за об'єктами, як дотепер: фізична географія - наука про природні закономірності будови та функціонування ландшафтної оболонки Землі, а суспільна - про соціально-економічні закономірності розвитку цілісної ландшафтної оболонки [19].

У такому ж контексті набуває актуальності ще одна проблема сучасної методології географії. Попри загально визнану цілісність (інтегрованість, комплексність, системність і т. ін.) ландшафтної оболонки, у великій родині географічних наук немає дисципліни або ж комплексу дисциплін, які розглядали б земну оболонку загалом. Склалася парадоксальна ситуація, коли у прикладних географічних дослідженнях знову й знову підкреслюється їх комплексність, а у теорії та методології географії немає напрямку, який розглядав би ландшафтну оболонку Землі в цілому і був би спрямований на комплексне вивчення її будови та функціонування, на аналіз геопросторової організації цілісної земної оболонки. Можна згадати у такому контексті фундаторів у теорії географії – О. Гумбольдта і К. Ріттера, які зробили перші спроби вивчення цілісної земної оболонки, у якій нерозривно пов'язані природа і людина. Але з тих часів прискорена диференція географічних наук практично зняла цю проблему з порядку денного. Настає час повернутись до неї на новому етапі розвитку географічної науки.

І ще одне актуальне питання сучасної теорії та методології географії, що потребує відповідної розробки. У різні часи різними були *запити суспільства* до географічної науки. Серед численних і різноманітних запитів можна виділити певні домінанти, що визначали головне й узагальнене “замовлення” суспільства на географічні знання. Протягом двох тисячоліть це був *землеопис*: людство хотіло мати відомості про всю поверхню Землі. З часів К. Ріттера загальна методологічна орієнтація географії радикально змінилася. Людство бажало знати, як побудована земна оболонка, які процеси у ній відбуваються, як поширюються по земній поверхні. Була започаткована нова дисципліна – *землезнавство*, яка зберігає свій інтегруючий потенціал і у наш час [2].

Сучасний запит на географічні знання започаткований наприкінці XIX ст., коли стала відчутною проблема впорядкування ландшафтної оболонки. Розпочалося *планування територій* міст (генплани міст) і густозаселених районів (районні планировки). У середині XX ст. у радянській географії була розроблена концепція *конструктивної географії*. Напрямок з конструктивної географії завжди був властивий фахівцям з України. Підтвердженням цього є присудження Державної премії України в галузі науки і техніки географам за цикл монографій «Географічні основи регіонального природокористування в Україні» (1993 р.).

Теоретико-методологічне обґрунтування планування територій (геопланування) розроблене географами і потребує подальшого розвитку і поширення як сучасний напрям конструктивної географії. Він має спиратися на комплексні географічні дослідження, метою яких є збереження природного середовища, досягнення раціонального розселення населення, оптимальне розміщення основних видів господарської діяльності на рівні регіонів і країн. Геопланування базується на сучасних вимогах і принципах впорядкування територіальної організації регіонів і країн для їх екологічного оздоровлення та стійкого й збалансованого соціально-економічного розвитку.

У XX ст. в європейських країнах набуло поширення планування територій регіонів, їх частин та країн. Цей напрям географічних досліджень був визнаний як дієвий інструмент вдосконалення територіальної організації країни.

В Україні є давні традиції і сформована провідна (і не лише в межах колишнього СРСР) школа з планування територій. Першим доктором географічних наук у цій царині став видатний український вчений і практик у галузі планування територій Д.І. Богорад. Ще в довоєнні часи під його керівництвом розпочалася розробка схеми районного планування Донбасу. Був розроблений вперше в СРСР проект районного планування сільського району – Вовчанського. Вже після війни такі роботи були проведені по Криворіжжю, Західному Донбасу, інших промислових районах і вузлах країни, Кримському узбережжю. На початку 60-х років XX ст. виконані схеми планування територій раднаргоспів, їх узагальнення в цілому по Україні з відображенням відповідних рішень на карті в масштабі 1:300 000. Поряд з цим, розроблялися схеми районного планування територій сільських районів, сільрад, генеральні плани населених пунктів.

За Указом Президента України (1997 р.) була розроблена “Генеральна схема планування територій України” [4], ця робота відзначена Державною премією України в галузі науки і техніки. Серед лауреатів – троє випускників географічного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Надалі вона була продовжена розробленням схем планування окремих регіонів країни. Тобто географічне впорядкування територій нині представлене у різних просторових масштабах: великому – складання генеральних планів міст; середньому – розроблення схем планування окремих територій – планувальних районів; дрібному - планування територій регіонів і країн.

Формується важливий напрям сучасної конструктивної географії – геопланування, зорієнтований на географічне впорядкування територій різного масштабу, на покращення територіальної організації життєдіяльності населення на всіх геопросторових рівнях [20].

Слід відзначити, що схеми планування територій вкрай недостатньо використовуються у проектах регіоналізації та нового АТУ. Географи мають такі теоретико-методологічні розробки, що стосуються територіальної організації господарства, вдосконалення територіальної структури економічних районів (регіонів).

У процесі подальшого розвитку і поширення геопланування мають бути враховані новітні загальносвіттові виклики цивілізаційного розвитку, вимоги і принципи впорядкування територіальної організації регіонів і країн для їх екологічного оздоровлення та збалансованого соціально-економічного розвитку.

Важливою складовою геопланування, а у багатьох випадках – самостійним напрямом географічних досліджень є *ландшафтне планування території*. Воно поширене у Німеччині, Росії та інших державах і започатковане в Україні [14]. Ландшафтне планування через інвентаризацію, оцінювання, виявлення конфліктів і шляхів їх подолання є інструментом, у якому, при врахуванні закономірностей розвитку природи і суспільства, опрацьовуються управлінські рішення щодо поліпшення екологічного стану компонентів природи та напрямів збалансованого розвитку.

Одним із важливих завдань ландшафтного планування є призупинення деградації компонентів природи і збереження та формування природних каркасів для збереження біорізноманіття *екологічних мереж*. На даний час законодавчо затверджено програму формування національної екологічної мережі України. У багатьох областях та АРК розроблені концепції і програми створення *регіональних екомереж*, створені перші ескізи їх схеми.

Для ескізного проектування екомереж у дрібних і середніх масштабах використовують ландшафтні карти, а також карти біорізноманіття (біогеографічні карти) та карти природно-заповідного фонду (ПЗФ), у великих масштабах – плани землекористувань та геоінформаційні бази даних органів державного обліку земель.

Сучасні суспільні виклики і запити до географічної науки зумовлюють формування у її теорії та методології нових підходів, нових концепцій і напрямів. Ті з них, що набули визнання і поширення, стали новітніми парадигмами сучасної географії. Серед них – геоінформаційна та геопланувальна парадигма [18]. Географи повинні активніше й наполегливіше розробляти загальнонаукову інтенціональну парадигму, яка дає якісно нове методологічне розуміння стрижневої для географічної науки взаємодії суспільства з природою.

Вітчизняні географи беруть активну участь в “інформаційному вибуху”, який являє собою головну складову новітньої наукової революції. Географічна наука спромоглася інформаційні технології зробити “геоінформаційними”, інформаційні бази даних трансформувати у “геоінформаційні системи”. Йдеться не лише про лавиноподібне збільшення обсягів географічної інформації та фантастичне зростання технологічних можливостей географічної науки. Відбувається глибинна трансформація методології географії, формується потужний комплекс інформаційно-географо-картографічних дисциплін під загальною назвою “геоінформатика”, у розроблення якого українські географи роблять помітний внесок [5]. Геоінформаційний злет сучасної географії за своєю цивілізаційною роллю зіставний з епохою великих географічних відкриттів.

На жаль, поза увагою географів на сьогодні залишаються великі міжнародні проекти, які мають вплив на геополітичне становище України та її розвиток.

Європейський Союз розпочав програмне формування модернізованої транспортно-логістичної структури Європи і сусідніх регіонів. Згідно з нею розробляють проекти *міжнародних транспортних коридорів* (МТК) і концепції розвитку пан’європейських транспортних зон, одна з яких встановлена в межах басейну Чорного моря – Пан’європейська транспортна зона басейну Чорного моря (ПТЗБЧМ). З цими проектами безпосередньо стикована програма формування єдиної транспортної системи країн Чорноморської асоціації економічного співробітництва (ЧАЕС). Актуальною проблемою є повноцінна участь України у використанні Дунайського водного шляху (МТК №7) після завершення глибоководного суднового ходу «Дунай – Чорне море». Кінцева мета названих концепцій і проектів – повне входження транспортної системи України у транспортно-логістичну структуру Європи.

Надзвичайно актуальними є гео економічні дослідження міжнародних транзитних потоків газу і нафти, навколо яких склалася дуже складна і суперечлива геополітична ситуація, що безпосередньо стосується економічної безпеки України. На жаль, на даний час участь географів у дослідженні цих проблем є фрагментарною. Серед актуальних напрямів розвитку вітчизняної географії – поновлення географії транспорту та транспортної логістики на рівні університетських спеціалізацій і спеціальностей.

На завершення відмітимо, що нині спостерігається посилення процесів синтезу та інтеграції наук. В.І. Вернадський ще в тридцять роки у роботі «Наукова думка як планетарне явище» [3] написав: «У наш час рамки окремих наук, на які розпадається наукове знання, не можуть точно визначити область наукової думки дослідника, точно охарактеризувати його наукову роботу. Проблеми, які його цікавлять, найчастіше не вкладаються у рамки окремо встановленої, сформованої науки. Ми спеціалізуємося не за науками, а за проблемами». Тому й не дивно, що тривога за нинішнє та майбутні покоління людей, що відображені у парадигмі розвитку на XXI століття, сформувала певний світоглядний напрямок, який на конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) означений як сталий (збалансований, підтримуваний і т.п.) розвиток. На сьогодні цей світогляд є одним із найважливіших для розуміння еволюційного розвитку на Землі. До його формування долучились і географи, які своїми працями сприяють розумінню в суспільстві небезпеки, що загрожує всьому живому, та беруть участь в опрацюванні стратегії розвитку [11].

1. *Багров Н.В.* Устойчиво-ноосферное развитие региона. Проблемы. Решения. – Сімферополь: «Доля», 2010. – 208 с.
2. *Багров М.В., Боков В.О., Червоньов І.Г.* Загальне землезнавство. – К.: Либідь, 2000. – 464 с.
3. *Вернадский В.И.* Научная мысль, как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
4. Генеральна схема планування території України. – Державний Інститут «Діпромисто»; наук. керівник В.І.Нудельман. – 2000.
5. Геоінформаційне картографування в Україні: концептуальні основи і напрями розвитку / Л.Г. Руденко, Т.І. Козаченко, Д.О. Ляшенко та ін.; за ред. Л.Г. Руденка. – К.: Наук. думка, 2011. – 103 с.
6. *Гукалова І.В.* Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. –К., 2009. – 346 с.
7. *Дністрянський М.С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
8. Картографіческие исследования природопользования / Л.Г. Руденко, Г.О. Пархоменко, А.Н. Молочко и др.; под ред. А.П. Золовского – К.: Наук. думка, 1991. – 211 с.
9. Научный потенциал государств-членов Организации черноморского экономического сотрудничества (ОЧЭС) / Б.А. Малицкий, Л.Ф. Кавуненко, Т.В. Гончарова, М. Динчес; под ред. А.П. Шпака и Б.А. Мелицкого. – К.: «Феникс», 2008. – 328 с.
10. Основи методики земельного кадастру гірських районів: на прикладі Українських Карпат / О.Г. Топчієв, А.В. Костюченко, З.Й. Яцюк, В.В. Проскура. – Львів: Вид-во Львів. ун-тету, 1966. – 90 с.
11. Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) в Україні / Л.Г. Руденко, Г.О. Білявський, І.О. Горленко та ін. – К.: Академперіодика, 2004.– 208 с.
12. Політична географія та геополітика: навч. посібник / Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
13. *Руденко В.П.* Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-тет, 2010. – 552 с.
14. *Руденко Л.Г., Маруняк Є.О.* Ландшафтне планування та його роль у вирішенні завдань сталого просторового розвитку України // Укр. геогр. журн. – 2012. – № 1. – С. 3-8.
15. *Семиноженко В.П.* Україна в 2020 році: дві версії: <http://www.dkni.gov.ua/> / 2010-10-05-14-41-28/91-n
16. *Сінченко В.* Проблемні питання адміністративно-територіального устрою // Голос України, № 136 (4886), 27 липня 2010 р.
17. *Тітенко З.В.* Суспільно-географічні аспекти адміністративно-територіального устрою обласного регіону (на прикладі Одеської області): автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – Одеса, 2007.
18. *Топчієв О.Г.* Методологічні трансформації і сучасні парадигми в географії // Укр. геогр. журн. – 2010. – № 2. – С. 22-25.
19. *Топчієв О.Г.* Про предметну область і предмет суспільної географії // Укр. геогр. журн. – 2004. – № 2. – С. 3-7.
20. *Топчієв О.Г., Шашеро А.М., Мальчикова Д.С.* Методологічні засади геопланування регіону // Укр. геогр. журн. – 2010. – № 1. – С. 23-31.
21. *Топчієв О.Г., Яворська В.В.* Методологічні та методичні проблеми регіоналізації України // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики (зб. наук. праць. Інститут регіональних досліджень). – Львів, 2010. – Вип. 5 (85). – С. 32-45.
22. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденка. – К.: Академперіодика, 2005. – 320 с.

¹ Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова

² Київський національний університет імені Т. Шевченка

³ Інститут географії НАН України, Київ